

AFYON VE YÖRESİ AĞIZLARINDA ÜNLÜLER

*Erdoğan BOZ**

ÖZET

Teknolojik gelişmeler ağız araştırmaları için kolaylıklar sağlarken öte yandan yörelere ait ağız özelliklerini de yok ediyor. Bu sebeple gerek Türk Dil Kurumu ve gerekse üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı bölümleri hummalı bir çalışma ile geleceğe çok önemli bir mirası, bir kültür zenginliğini bırakma yarışındalar.

Yaptığımız bu çalışma ile Afyon ve yöresi ağızları üzerine yapılan araştırmalardan yola çıkarak yöreye ait değişik özellikler gösteren 14 ünlü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afyon Karahisar, ağız, ünlüler

ABSTRACT

While the technological developments provide the search on regional accents with many facilities, the rise in technology also brings about the extinction of authentic accents. For this reason, both Turkish Language Association and departments of Turkish Language and Literature as if in a competition, through serious studies to leave a cultural legacy for the future.

In this study, by referring to the previous studies, we found out 14 vowels that are unique to Afyon and its periphery.

Key Words: Afyon Karahisar, accent, vowels

* * *

Türkiye'deki "ağız" araştırmalarının son yıllarda giderek artmakta olduğunu biliyoruz. Bu konuda özellikle Türk Dil Kurumunun azamî gayretlerini belirtmekte fayda var. Afyon'da ise, Üniversitemizin kurulup gelişmesine paralel olarak Afyon ve

* Yard. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

yöresine ait ağız araştırmaları epey yol almıştır. Tespitlerimize göre dört yüksek lisans tezi¹, altı seminer çalışması², değişik üniversitelerde yaptırılmış olan bitirme tezleri³, rahmetli Ahmet Caferoğlu'nun derlediği malzemeler⁴, İrfan Ü. Nasrattınoğlu⁵ ve Zeynep Kormaz'ın çalışmaları⁶ Afyon ve yöresi ağızları hakkında bir fikir verebilecek düzeydedir. Bu meyanda eldeki malzemeden hareketle Afyon ve yöresi ağızlarının ünlülerini tasnif etmeye çalıştık.

¹ Ahmet Akçataş; *Çay Yörük Ağızı*, (AKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, yöneten; Doç. Dr. Gürer Gülsevin), Afyon, 1996 ; Osman Göker; *Bolvadin'deki Türkmen-Karabağ Köylerinin Ağızı*, (AKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, yöneten; Doç. Dr. Gürer Gülsevin), Afyon, 1996; Yüksel Eleren; *Şuhut Ağızı*, (AKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, yöneten; Doç. Dr. Gürer Gülsevin), Afyon, 1999, Eda Şahin; *Bayat Merkez Ağızı*, (AKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, yöneten; Yard. Doç. Dr. Erdoğan Boz), Afyon, 2000

² Eda Şahin; *Şuhut Merkez Ağızı*, (AKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997-1998 Öğretim Yılı, Türkiye Türkçesi Ağızları Seminer Çalışması, yöneten; Yard. Doç. Dr. Erdoğan Boz), Afyon, 1998; Yavuz Şenyiğit; *Karapınar (Çay) Ağızı*, (AKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997-1998 Öğretim Yılı, Türkiye Türkçesi Ağızları Seminer Çalışması, yöneten; Yard. Doç. Dr. Erdoğan Boz), Afyon, 1998; Bayram Çetinkaya; *Dinar Merkez Ağızı* (AKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998-1999 Öğretim Yılı, Türkiye Türkçesi Ağızları Seminer Çalışması, yöneten; Yard. Doç. Dr. Erdoğan Boz), Afyon, 1999; Abdurrahman Bulut; *Çobanlar Merkez Ağızı*, (AKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998-1999 Öğretim Yılı, Türkiye Türkçesi Ağızları Seminer Çalışması, yöneten; Yard. Doç. Dr. Erdoğan Boz), Afyon, 1999; Yalçın Balkan; *Afyon Merkez Ağızı* (AKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998-1999 Öğretim Yılı, Türkiye Türkçesi Ağızları Seminer Çalışması, yöneten; Yard. Doç. Dr. Erdoğan Boz), Afyon, 1999; Kazım Birin; *İsçehisar Merkez Ağızı*, (AKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998-1999 Öğretim Yılı, Türkiye Türkçesi Ağızları Seminer Çalışması, yöneten; Yard. Doç. Dr. Erdoğan Boz), Afyon, 1999

³ Adnan Durmaz; *Emirdağ ve Yöresi Ağızlarının Fonetik Yapısı*, DTCF Lisans Tezi, Ankara, 1983; İsmail Hakkı Evran; *Afyon-Çay Ağızı*, Selçuk Üniv. Lisans Tezi, Konya, 1979-80; Şenol Çetinkol; *Dinar Türkmen Ağızı*, Atatürk Üniv. Mezuniyet Tezi, Erzurum, 1971; Ayhan Erdem; *Bolvadin Ağızı*, DTCF Türk Dili Mezuniyet Tezi, Ankara, 1974 (Bitirme tezlerini çalışmamıza dahil etmek maalesef mümkün olamamış burada sadece künyeleri verilmekle yetinilmiştir.)

⁴ Ahmet Caferoğlu; *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I*, s.29-58, 2. Baskı, Ankara, 1994

⁵ İrfan Ünver Nasrattınoğlu ve Mehmet Ünver Nasrattınoğlu; *Afyonkarahisar Ağızı*, Ankara, 1986, (Eserde ünlüler için çeviri yazı işaretleri kullanılmadığından burada sadece künyesi verilmekle yetinildi.)

⁶ Zeynep Korkmaz; *Güney-Batı Anadolu Ağızları*, Ankara, 1994

Anadolu ağızlarındaki ünlüler üzerine kapsamlı ilk tasnif çalışmasını Mukim Sağır yapmıştı.⁷ Son olarak yine Mukim Sağır'ın yaptığı bir çalışma ile bu ünlüler, Türk Dil Kurumu'nca önerilen Ağız Araştırmaları Transkripsiyon Sistemi'ndeki işaretlerle karşılaştırılmalı olarak ortaya kondu.⁸

Afyon ve Yöresi Ağızlarına Mahsus Ünlüler :

Afyon ve yöresi ağızlarında yazı dilimizde kullanılan sekiz ünlü (a,e,i,ı,o,ö,u,ü) yanında şu ünlüler de kullanılmaktadır:
á,â,ã,ä,ê,é,í,î,ı,ı,ı,ı,ó,ö,ú

á ünlüsü⁹

a ile e arası,düz-geniş, yarı kalın bir orta damak ünlüsüdür. Bu ses, a>e veya e>a değişikliğinin ara safhasıdır:

yákın<yakın, sáñá<saña, ulá<<ulan¹⁰, násib<nāsib, acámı<^cacemî, dávetler<da^cvetler¹¹, bakám<bakam, záman<zamān, ādátimiz<ādet+;¹² ámma<ammā, bubá<baba, zatán<zāten¹³, gázāsından<gazāsından, yánını<yanını, olcán<<olacaksın¹⁴, bayráğ<bayrağı, biráz<biraz, olarák<olarak¹⁵, daváT<da^cvet, zātán<zāten, būdáy<buğday¹⁶, inák<inek, ilán<yılan, alıyá<alıyor¹⁷, áyında<ayında¹⁸

⁷ Mukim Sağır; "Anadolu Ağızlarında Ünlüler" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1995, s.377-390, Ankara, 1997

⁸ Mukim Sağır; "Ağız Araştırmalarında Çevriyazı" *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, TDK yay. s.126-138, Ankara, 1999

⁹krş. Tuncer Gülensoy; *Kütahya ve Yöresi Ağızı*, s.19, Ankara, 1988; Emin Kalay; *Edirne İli Ağızları*, s. 15, Ankara, 1998; Zeynep Korkmaz;Güney... s.6; Zeynep Korkmaz; *Nevşehir ve Yöresi Ağızları* s.29, Ankara, 1977; Selahattin Olcay; *Doğu Trakya Yerli Ağızı*, s.16, Ankara, 1995

¹⁰ Çetinkaya, s.5

¹¹ Bulut, s.7

¹² Balkan, s.7

¹³ Birin, s.2

¹⁴ Şahin, Şuhut..., s.13

¹⁵ Eleren, s.7 (eserde bu ses á şeklinde gösterilmiştir.)

¹⁶ Akçataş, s.17-18 (eserde bu ses á şeklinde gösterilmiştir.)

¹⁷ Göker, s. 1 (eserde bu ses á şeklinde gösterilmiştir.)

¹⁸ Şahin, Bayat...s. 7

â ünlüsü

a ile ı arasında a'ya yakın bir yerde boğumlanan, daralmış, yarı geniş bulanık bir "a" ünlüsüdür:

baççâya<bahçeye, gaymağî<kaymağî, sıfrâyı<sofrayı¹⁹,
akraba<akraba, arkâdaş<arkadaş, baklâva<baklava²⁰, çarılâ<çağırırılar,
yapmâya<yapmaya, candârma<jandarma²¹, arkâdeş<arkadaş,
sonâ<soñra, allâdı<alırlardı²², vurâcak<vuracak²³

â ünlüsü

a ile o arasında, yuvarlakça ve daha geniş, a-o kaynaşması ile oluşan bir "a" ünlüsüdür:

bolkā "işlemeli elbise", yâv²⁴, ondân<ondan²⁵, gayınbâba, yâv,
kâyalar²⁶, gaynıyâ<kaynıyor,

gidiyâsuñ<gidiyorsun, geçiyâ<geçiyor²⁷, goltugâ<koltuğa²⁸

ä ünlüsü

Normal e'den çene açısının nispeten genişlemesiyle ayrılan yarı açık e ünlüsüdür:

âskidân<eskiden, öñündä<öñünde, bân<ben²⁹, hâdiye<hediye³⁰

¹⁹ Şahin, Şuhut..., s.13

²⁰ Eleren, s.7 (eserde bu ses â şeklinde gösterilmiştir.)

²¹ Akçataş, s.17 (eserde bu ses â şeklinde gösterilmiştir.)

²² Göker, s. 1 (eserde bu ses â şeklinde gösterilmiştir.)

²³ Şahin, Bayat... s. 7

²⁴ Eleren, s.7

²⁵ Şenyiğit, s.3

²⁶ Akçataş, s.18

²⁷ Göker, s. 1-2

²⁸ Şahin, Bayat... s. 7

²⁹ Caferoğlu, s. 33-35-37

³⁰ Şahin, Bayat... s. 7

ê ünlüsü³¹

e ile i arasında kapalı bir ünlüdür. Bu ses, e>i değişikliğinin bir ara safhasıdır. Türkiye Türkçesi ağızlarında çok sık görülen bir ünlüdür:

nere, vèrdi, yèr³², èhtiyar<ihtiyār, gèydik, dèdilè<dediler³³,
gène<gene, èvinde<evinde, gètcèz<gideceğiz³⁴, vèrile, bès, dè³⁵,
yèdikten, ède ède, dèmeyi³⁶, dèyil<değil, nère, vèrelim³⁷, èder, èrmeni,
èşkiya³⁸, yörèsinde, bilècem<bileceğim, arkadèş<arkadaş³⁹,

vèrdik, èttiinde<ettiğinde, yèyip⁴⁰, bèlime, èllār⁴¹,
çèmberi<çemberi⁴²

ê ünlüsü

e ile ö arasında hafifçe yuvarlaklaşmış bir “e” ünlüsüdür:
şèle<şöyle, èmrinde<ömründe, geliye<geliyor⁴³, şòfèr<şoför⁴⁴

í ünlüsü⁴⁵

³¹ bkz. Muharrem Ergin; *Türk Dilbilgisi*, , s.62, O. Nedim Tuna; *Türk Dilbilgisi (Fonetik-Morfoloji)*, s.11, Malatya, 1987 (Basılmamış ders notları). krş. Gülensoy, s.21, Kalay;, s. 15, Korkmaz, Güney... s.5, Korkmaz; Nevşehir...s.34

³² Çetinkaya, s.5

³³ Bulut, s.7

³⁴ Balkan, s.7

³⁵ Birin, s.2

³⁶ Şahin, Şuhut..., s.13

³⁷ Eleren, s.8 (eserde bu ses e şeklinde gösterilmiştir.)

³⁸ Şenyiğit, s.3

³⁹ Akçataş, s.17-18 (eserde bu ses e şeklinde gösterilmiştir.)

⁴⁰ Göker, s. 2 (eserde bu ses e şeklinde gösterilmiştir.)

⁴¹ Caferoğlu, s. 43-49- (eserde bu ses için özel bir işaret

kullanılmamıştır.)

⁴² Şahin, Bayat... s. 8

⁴³ Şenyiğit, s.3

⁴⁴ Şahin, Bayat... s. 8

⁴⁵ krş. Gülensoy, s.21, Korkmaz., Güney... s.7, Korkmaz, Nevşehir... s.32,

ı ile i arasında yarı kalın bir ünlüdür:

çıkdí<çıkıtı, dutamıcek<tutamıyacak, hısım<hısım⁴⁶, dırídír<diridir,
mandıra<mandıra⁴⁷, dakaríz<takarız, gideríz<gideriz,
gaderí<kaderi⁴⁸, bilíyoduk<biliyorduk, vèdíle<verdiler,
aldise<aldıysa⁴⁹, vakıdí<vakti, içún<içün⁵⁰, hanı<hani⁵¹

ı ünlüsü

ı ile u arasında hafifçe yuvarlaklaşmış bir ünlüdür:

mamıt<mahmūd⁵²

ı ünlüsü

ı'ya göre daha açık söylenen bir ünlüdür:

yarın, vakıt, yānı⁵³ yaylıynan<yaylı ilen, yıhıyıkán<yıkıyorken⁵⁴

ı ünlüsü

ı-ü arasında yarı yuvarlak bir ünlüdür:

ikiş<iki üç⁵⁵

ö ünlüsü

o ile u arasında yuvarlak, yarı geniş bir "o" ünlüsüdür:

biliyö musun⁵⁶, meşhórdur<meşhürdur⁵⁷, nöríyoñ<ne ediyorsun,
höşteyn<hoştayn "ithal inek türü"⁵⁸, yonán<yunan⁵⁹, akbba<akbaba,

⁴⁶ Çetinkaya, s.5

⁴⁷ Bulut,,s.7

⁴⁸ Balkan, s.7

⁴⁹ Birin, s.2

⁵⁰ Şahin, Şuhut..., s.13

⁵¹ Şahin, Bayat... s. 8

⁵² Şenyiğit, s.3

⁵³ Akçataş, s.19

⁵⁴ Göker, s. 2

⁵⁵ Şahin, Şuhut..., s.13

⁵⁶ Çetinkaya, s.5

⁵⁷ Şahin, Şuhut..., s.13

⁵⁸ Akçataş, s.17-18 (eserde bu ses ö şeklinde gösterilmiştir.)

⁵⁹ Akçataş, s.20 (eserde bu ses û şeklinde gösterilmiştir.)

boğaları<boğaları⁶⁰ afiyonda<afiyonda⁶¹

ó ünlüsü⁶²

o ile ö arasında yarı kalın, ön damak ünlüsüdür:

gözelce<gözelce, savrılıyó<savrılıyor⁶³, çórekdir<çörektir,
góre<göre, óbür<öbür⁶⁴, ópe<öpe, görüştüren<görüştüren⁶⁵,
lókman<lokman, kóy<köy, misafir óleceih “misāfir olacağız”⁶⁶,
nóluyu<ne oluyor⁶⁷

ö ünlüsü

ö-ü arasında hafifçe dar bir “ö” ünlüsüdür:

köçek<köçek⁶⁸, dört<dört⁶⁹

ú ünlüsü⁷⁰

u ile ü arasında yarı kalın bir ünlüdür:

yünúp<yunup⁷¹, dúkkana<dükkāna, cúmāası<cum^cası,
góttúk<götürdük⁷², uç<üç, usúlüle<usülü ile, göttúk<götürdük⁷³,
içün<içün, güççuk<küçücük, gún<gün⁷⁴, búgünü<bugünü⁷⁵,

⁶⁰ Göker, s.3 (eserde bu ses û şeklinde gösterilmiştir.)

⁶¹ Şahin, Bayat... s. 8

⁶²krş. Gülensoy, s.21-22, Korkmaz, Güney...s.8, Korkmaz, Nevşehir... s.33,

⁶³ Bulut, s.7

⁶⁴ Balkan, s.7

⁶⁵ Birin, s.2

⁶⁶ Göker, s. 2 (eserde bu ses ö şeklinde gösterilmiştir.)

⁶⁷ Şahin, Bayat... s. 8

⁶⁸ Şenyiğit, s.3

⁶⁹ Şahin, Bayat... s. 8

⁷⁰ krş. Gülensoy, s.22, Korkmaz, Güney... s.7, Korkmaz, Nevşehir... s.33-34,

⁷¹ Çetinkaya, s.5

⁷² Balkan, s.7

⁷³ Birin, s.2

⁷⁴ Eleren., s.8 (eserde bu ses u şeklinde gösterilmiştir.)

⁷⁵ Şenyiğit, s.3

kücú�<küçük, güllüye<güllüye, mahsúllarından<mahsullerinden⁷⁶, guccúyukan<küçük iken, gün<gün⁷⁷, gidiyú<gidiyor⁷⁸

Afyon ve yöresi ağızlarında kullanılan ünlüleri bir tablo halinde şöyle gösterebiliriz:

ÜNLÜLER TABLOSU

	DÜZ				YUVARLAK			
	GENİŞ	YARI GENİŞ	YARI YUV.		DAR	GENİŞ	YARI GENİŞ	DAR
			G.	D.				
KALIN	a	á	â	î	ı	o	ó	u
YARI KALIN	á				í	ó		ú
İNCE	e	é	ê	ï	î	ö	ë	ü
YARI AÇIK	ä				ı			

⁷⁶ Akçataş, s.17-18 (eserde bu ses ü şeklinde gösterilmiştir.)

⁷⁷ Göker, s.3 (eserde bu ses ü şeklinde gösterilmiştir.)

⁷⁸ Şahin, Bayat... s. 8